

the climate regions from 06 (relatively warm, midly dry, highlands) to 10 (very cold, humid), soil on slopes higher than 7 grades and soils with gravel content in the surface and under-surface horizon exceeding 25% are not „profitable“ without subsidies. The zero profitability rate for winter wheat shows at the soil point value level of 20 points, for winter rye at 27 points, for spring barley at 27 points, for grain maize at 48 points, for peas at 39 points, for winter rape at 30 points, for sugar beet at 33 points, for potatoes at 36 points, for silage maize at 53 points and for perennial fodder crops at 45 points. The norms set at the present level of soil husbandry enable setting of the relevant economic parameters for any kind of soil. The advantage of the procedure lays in the immediate interpretation for any set area, for example for the countryside utilisation proposals, planning, production concepts, as well as any other activities on soil, which call for the economic evaluation. The procedure and the calculated parameters can serve to the more effective allocation of agricultural crops.

Recenzovali: Prof. Ing. Ondrej Hronec, DrSc.
Doc. RNDr. Eva Michaeli, PhD.

DILEMY POLESKÉHO GEOPOLITICKÉHO MYSLENIA V ROKOCH 1850 AŽ 1939

Robert IŠTOK

Abstract: *The study concentrates on the development of thought streams of Polish geopolitics in the period from the second half of the 19th century until the year 1939, it means until temporary extinction of the Polish statehood. It analyses geopolitical evaluation of the problems of defining the Polish state, as well as the questions of its position and function in the European space. The author also aims to outline the reflection of these thoughts in political practice.*

Key words: *political geography, geopolitics, Poland.*

ÚVOD

Počas svojich dejín zmenil poľský štát mnohokrát svoje priestorové vymedzenie a hranice a zároveň sa viac ako na sto rokov (počas celého 19. storočia) stratil z politickej mapy Európy. To určilo charakteristické črty histórie poľského štátu a národa; čo našlo a nachádza odraz nielen v národnej mentalite, ale aj v kultúrnej krajine. Bola to jedna z príčin, prečo sa poľskí myslitelia od druhej polovice 19. storočia zaoberali geopolitickou problematikou.

RNDr. Robert Ištók, CSc.

Katedra geografie a geoekológie Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov.

V našej štúdii sledujeme vývoj myšlienkových prúdov poľskej geopolitiky v období od druhej polovice 19. storočia do roku 1939, teda do prechodného zániku poľskej štátnosti (tzv. štvrté delenie Poľska). Zameriavame sa na geopolitické hodnotenie problémov vymedzenia poľského štátu, ako aj otázok jeho polohy a funkcie v európskom priestore. Zároveň sa usilujeme o načrtnutie odrazu týchto myšlienok v politickej praxi. V neposlednom rade nám ide aj o prezentáciu súčasných pohľadov na poľské politické koncepcie obdobia rokov 1850 až 1939 v štúdiách poľských autorov.

Dobové geopolitické myslenie ovplyvňovala skutočnosť, že Poľsko počas analyzovaného obdobia prechádzalo makroregionálnou geopolitickou konfiguráciou, charakterizovanou bezprostredným stretom východných a západných tlakov na poľskom území, ktorú L. Moczułski (1999) ohraničuje rokmi 1870 a 1945.

Zameranie geopolitických analýz ovplyvňovala aj poloha Poľska v páse severoeurópskych rovín, tiahnucich sa z Francúzska a Nemecka na východ. Museli totiž reagovať na fakt, že tento priestor je oddávna geopoliticky vysoko exponovaný. V súčasnosti je vnímaný ako hlavná európska strategická os, ktorá spája západnú a východnú Európu (Rusko). Fyzickogeografické podmienky tu nevytvárajú väčšie bariéry (okrem veľkých riek), čo spolu s priestorovou spojitosťou východným i západným smerom výrazne ovplyvňovalo históriu poľského národa. Tá veľmi citlivo reagovala na každú transformáciu geopolitickej situácie nielen v stredoeurópskom, ale aj v celoeurópskom meradle a to zmenou hraníc poľského štátu resp. ohrozením či stratou poľskej štátnosti.

TERITORIÁLNE NAPLNENIE POJMU "POĽSKO"

V roku 1795 bol samostatný poľský štát (vtedajšia Rzeczypospolita) na viac ako sto rokov odstránený z politickej mapy Európy¹. Poľská štátnosť napriek úsiliu, podporovanému v niektorých obdobiach aj medzinárodnou situáciou v Európe², nebola počas 19. storočia definitívne obnovená.

Perspektívy obnovenia poľskej štátnosti sa začali prejavovať až v druhej polovici 19. storočia. V súvislosti s touto perspektívou bolo nevyhnutné vymedziť územie, ktorého by sa bolo potrebné domáhať v prípade priaznivého vývoja, smerujúceho k obnove poľského štátu.

- 1 Bol to výsledok dvadsaťtri rokov trvajúceho dezintegračného procesu (1772 - 1795), ktorý iniciovali tri susedné štáty - Rusko, Prusko a Rakúsko, známeho pod historickým termínom "tri delenia Poľska". Druhý najväčší štát Európy (s rozlohou približne 733 000 km²) bol počas tohto obdobia rozdelený medzi tieto mocnosti. Rusko získalo 463 000 km², Prusko 141 000 km² a Rakúsko 129 000 km² (Trávníček 1993).
- 2 Počas napoleonských vojen (v rokoch 1807 až 1815) bolo vytvorené na teritóriách rakúskeho a pruského záboru Varšavské kniežatstvo, ktoré počas najväčšieho rozsahu meralo 151 000 km². Podľa dohôd Viedenského kongresu v roku 1815 bolo na časti jeho územia vytvorené Kráľovstvo poľské (tzv. Kongresovka, 128 500 km²), existujúce v personálnej únii s Ruskom s pomerne širokou autonómiou a ústavou (ruský zábor Rzeczypospolitej sa rozšíril na viac ako 590 000 km²). Po potlačení tzv. Novembrového povstania za obnovenie poľskej štátnosti v rokoch 1830 - 1831 bola zrušená jeho ústava a územie bolo včlenené priamo do Ruska. Posledné zhytky poľskej autonómie boli zrušené po neúspešnom tzv. Januárovom povstaní v rokoch 1863 - 1864. Ostatné časti Rzeczypospolitej boli zahrnuté do administratívneho systému Pruska (existujúceho od roku 1871 v rámci Nemeckého cisárstva) a Rakúska (Halič ako korunná rakúska krajina).

Väčšina poľských bádateľov (historikov či geografov), ale aj politických činiteľov stotožňovala vo svojich prácach pojem Poľsko s územím Rzeczypospolitej pred jej rozdelením v roku 1772. Tri delenia považovali Poliaci za udalosti, nanútené vonkajšími silami, bez etického základu a teda v prípade obnovenia poľskej štátnosti za neplatné. Výsledkom takýchto úvah bolo presvedčenie o reálnosti obnovenia Rzeczypospolitej v historických hraniciach, čo bolo pokladané za jediný spôsob nápravy historickej nespravodlivosti (Eberhardt 1999).

Viaceri poľskí činitelia si však uvedomovali vplyv faktorov, ktoré nepriali realizácii takýchto plánov. Bola to najmä vtedajšia geopolitická konfigurácia vo východnej Európe. Tri štáty, ktoré politicky kontrolovali poľské územie patrili medzi európske mocnosti a ani v prípade oslabenia ich pozícií sa nedalo predpokladať mierové stotožnenie sa ich vlád s ústupom na líniu hraníc z roku 1772. Pritom poľský potenciál nedovoľoval čeliť bez cudzej pomoci sústredenému tlaku ani jedného z týchto štátov.

Okrem toho došlo v priebehu 19. storočia k prehĺbeniu regionálnych rozdielov na území Rzeczypospolitej a vyhraneniu sa špecifik jednotlivých historických krajín. Výsledkom vzniku a pôsobenia nacionalistických hnutí na konci 19. storočia bola národnostná a jazyková polyetnickosť v jej východných častiach³. Vznik národného vedomia u Litvanov, Ukrajincov a Bielorusov a neskôr aj ich snaha o politicko-štátnu realizáciu⁴ výrazne zoslabovala možnosť ich pokojného stotožnenia sa z poľským štátom v hraniciach z roku 1772.

Tieto fakty len pomaly prenikali do myslenia poľskej elity. Mnohí jej predstavitelia sa spoliehali na zmenu geopolitickej situácie v strednej a východnej Európe a riešenie regionálnych rozdielov, vyplývajúcich z etnickej diferenciácie, videli v podrobnejšie nešpecifikovanom federatívnom usporiadaní obrozeného Poľska, resp. v schopnosti poľskej menšiny na východe kultúrne inkorporovať mladé národy do poľského štátu. Uvedené skutočnosti boli prekryté mýtom budúcej existencie jedinej a nedeliteľnej Rzeczypospolitej.

Teritoriálne vymedzenie pojmu "Poľsko" bolo teda náročnou úlohou, komplikovným problémom, čo sa odrazilo v značnej diferenciácii názorov na jeho riešenie. Vývoj názorov bádateľov na vymedzenie poľského územia prezentoval vo svojej štúdii P. Eberhardt (1999).

Spoločným znakom týchto koncepcií bolo chápanie vtedajších hraníc, pretínajúcich územie bývalej Rzeczypospolitej ako dočasných politických bariér, ktoré budú po vyhlásení samostatnosti Poľska zlikvidované.

Prezentované koncepcie teritoriálneho vymedzenia pojmu "Poľsko" vznikali od druhej polovice 19. storočia (štúdia W. Pola vyšla v roku 1869) po vznik a utváranie obrozeného poľského štátu po prvej svetovej vojne. Predstavy o poľskom území sú autormi interpretované značne rozdielne. Týka sa to najmä vymedzenia východných hraníc Poľska. Podľa Vykoukala

3 Pre poľské historické územia na východe sa ustálil výraz "Kresy" (poľské slovo označujúce pohraničie), resp. "Kresy Wschodnie". Tento geopolitický pojem zaviedol W. Pol v roku 1854. Jeho význam pre poľské geopolitické myslenie najmä v medzivojnovom období charakterizuje J. Kolbuszewski (in Vykoukal 1999): "Kresy sú skoro magickým slovom, prebúdajúcim vzrušenie, nostalgiu, historiozofické úvahy a myšlienky o osobitosti nášho národa a štátu a tiež kultúry - slovom pripomínajúcim dni slávy a sily, ale tiež prekážok a mučedníctva."

4 Situáciu komplikovali aj vzájomne sa prekrývajúce sa územné nároky, prejavujúce sa výrazne na niektorých územiach (napr. v oblasti Vlna - dnešný Vilnius). Problém vytýčenia budúcich štátnych hraníc, ktoré by uspokojili nároky všetkých národov v tejto časti Európy, možno považovať vtedy za kontraverzný a v zásade neriešiteľný.

(1999) postoj Poliakov k priestoru na východe bol charakteristický prelínaním ideológie, histórie a politiky a stal sa neskôr cieľom postupu, ktorý sa zakladal na zmesi historického resentimentu a praktického odhadu vlastných možností.

Kým na západe sa v prevažnej väčšine prác považuje za hranicu rieka Odra resp. línia na východ od jej toku, stáčajúca sa pri ústí Warty na sever (extrémne sú predstavy poľsko-nemeckeho vymedzenia na Odre a Lužickej Nise, t.j. na dnešnej západnej hranici Poľska), východné hranice sú v predstavách autorov značne rozkolísané. Za minimalistickú možno považovať koncepciu, ktorú vypracoval Cz. Jankowski v roku 1914, vychádzajúc z kompaktného poľského osídlenia, ktorý kládol východnú hranicu Poľska na západ od jej terajšieho priebehu (mestá Elbląg, Malborg i Przemysł ležali mimo poľského teritória). Maximalistická bola predstava, ktorú prezentoval v roku 1912 J. Smoleński, ktorý chápal Poľsko ako geografický celok, rozprestierajúci sa medzi Baltom, Karpatami a Čiernym morom, na východ siahajúcim k Dnepru a Dvine. Išlo o obrovské územie s rozlohou okolo milióna km².

Všetky predložené koncepcie požadovali prístup Poľska k Baltickému moru minimálne v priestore ústia rieky Visly a za južnú hraničnú líniu považovali hrebene Sudet a Karpát⁵.

Aj keď viacerí autori pristupovali k problému v značnej miere zo subjektívnych predstáv, ktoré boli vo vtedajšej geopolitickej situácii nerealizovateľné, opierajúcich sa o historický mýtus Rzeczypospolitej, resp. vychádzajúcich z daností fyzickej geografie, nachádzame v niektorých koncepciách realistickejšie pohľady. Tie vychádzali najmä z etnickej štruktúry obyvateľstva (podiel poľskej národnosti), v niektorých prácach kombinovanej s konfesiou (východné hranice katolíckej kultúry). Ich autori poukazujú na nebezpečenstvo pripojenia "cudzích území", ktoré by Poľsko vnútorne oslabovali (L. Wasilewski v práci z roku 1917).

Niektorí bádatelia našli východisko vo vypracovaní viacerých verzií návrhov, ktoré rozlišovali "etnické" (plošne menej rozsiahle) a "historické" Poľsko (J. Dabrowski v roku 1911, či K. Kulmiec v roku 1919), resp. poľské etnické územie, územie poľských vplyvov a národných aspirácií a eventuálny teritoriálny dosah obrodeneho Poľska (J. L. Poplawski).

Významný poľský geograf E. Romer sa výrazne podieľal na formovaní predstáv teritoriálneho vymedzenia poľského štátu. Vo svojej práci "Wojenno-polityczna mapa Polski", vy danej vo L'vove v roku 1916 vyznačil poľské etnické územie (okresy, kde poľské obyvateľstvo prevažovalo) a dve poľské sféry záujmov. Význam tejto práce spočíva vo orientačnom vymedzení územia, ktoré v priaznivých podmienkach musí byť včlenené do budúceho poľského štátu. Po skončení vojny, ale ešte pred ukončením formovania územia Poľska, spracoval jeho administratívnu mapu s vyznačením zmluvných hraníc, plebiscitných území (Horné Sliezsko) a území pod poľskou správou na východe (okruhy Wilno, Minsk, Brześć a Volyň s Podolím). Ako je známe závery a argumenty E. Romera boli využité poľskou delegáciou na mierovej konferencii v Paríži.

Z hľadiska politického uplatnenia boli významné aj koncepcie prezentované R. Dmowskim, vodcom národnodemokratického prúdu v poľskej politike. Vo svojej práci "Problems of Central and Eastern Europe" (1917) odôvodnil vznik nezávislého poľského štátu. Neskôr (v novembri 1918 a v máji 1919) zároveň navrhol aj vymedzenie jeho hraníc. Ich východný prie-

5 Viacerí autori považovali za súčasť poľského územia aj Oravu a Spiš, resp. ich severné časti (A. Janowski v roku 1913, W. Wakar v roku 1917, B. Jakimiak v roku 1918).

beh mal dve varianty a v podstate sa mal opierať o tok Dnestra a Dviny v poludníkovom smere. Predstavy o východných hraniciach Poľska znázorňuje mapa č.1.

Praktickú realizáciu teritoriálneho naplňania pojmu "Poľsko" po prvej svetovej vojne možno nazvať aj parafarázovaným slovným spojením, týkajúcim sa pôvodne histórie Ruska, a to ako "zber poľských krajín". Prebiehal v zmenenej geopolitickej situácii, ktorá bola najmä na východe Európy charakteristická vznikom oblastí mocenského vákuu a bojom o ich vyplnenie. Územie štátu v období jeho vzniku na jeseň roku 1918 a ani počas ďalších rokov nebolo definované. Na všetkých stranách prebiehal boj o hranice. Ako píše A.Czabiński (1996) "boj o hranice bol zároveň bojom o charakter štátu a o moc v ňom". Narážal však na mnohé problémy.

Predovšetkým poľské územné požiadavky na západe boli adresované Nemecku, kým snaha o vytvorenie výhodných hraníc smerom na východ už nemohla byť uplatňovaná len voči jednej vláde (ruskej), ale museli sa brať do úvahy nové geopolitické realie. Okrem Poliakov a Rusov sa v tomto priestore objavil rad "nových" národov (Litvania, Ukrajinci), usilujúcich sa o využitie pomerov na realizáciu svojho štátneho programu v čo najvýhodnejšom teritoriálnom vymedzení. Odrazilo sa to v tom, že regióny, ktorých charakter Poliáci považovali v historickom kontexte za poľský, sa stali objektom konfliktov dvoch alebo viacerých strán. V týchto stretoch nerozhodovali len politické ambície, ale najmä vojenské potenciály zúčastnených strán v náväznosti na uplatnení vhodnej politickej taktiky.

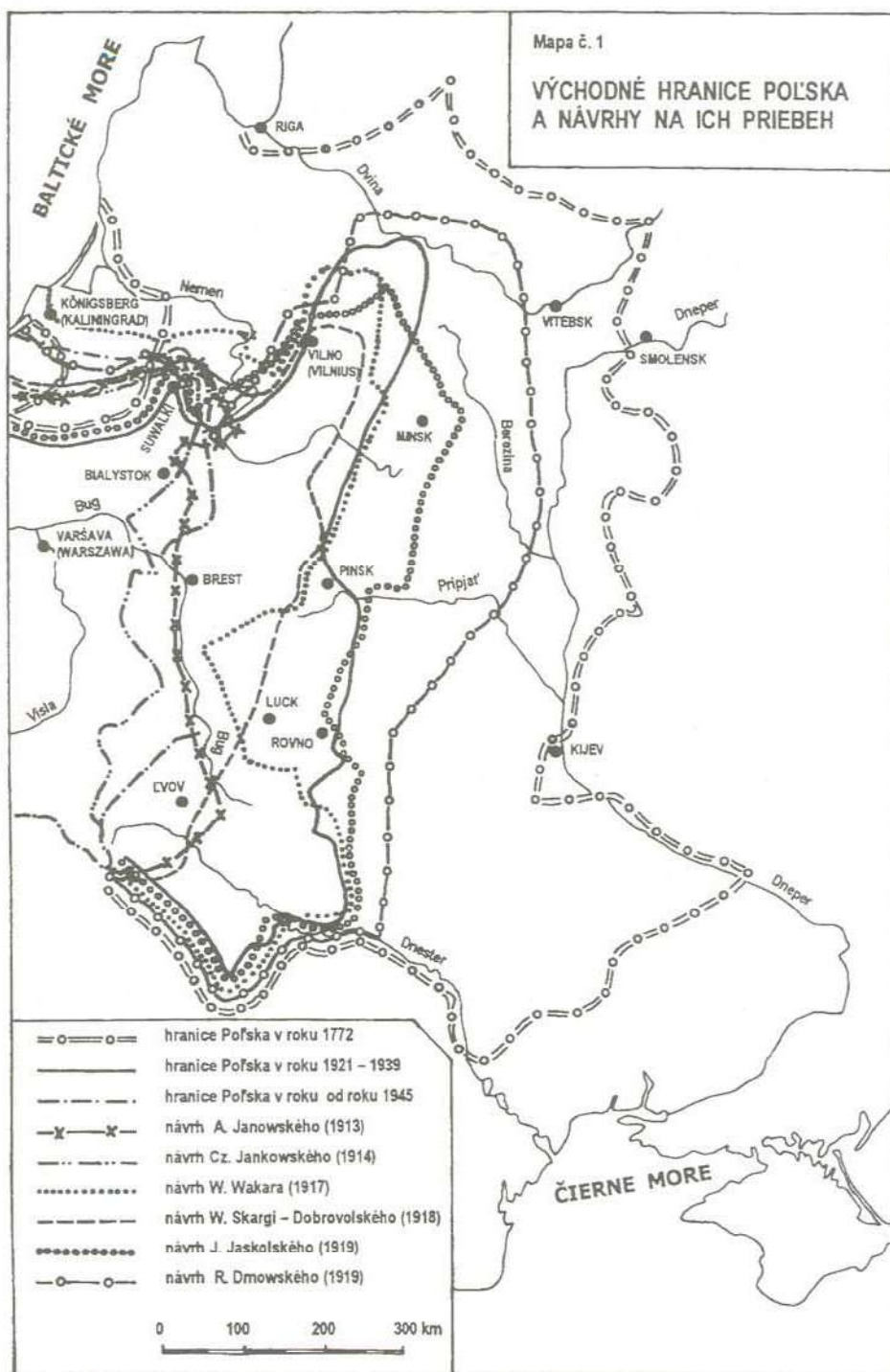
Boj o východnú hranicu Poľska spočíval najmä v kontraverzii medzi poľským úsilím dosiahnuť čo najvýhodnejšiu teritoriálnu kontrolu a ruskou snahou zabrániť prenikaniu Poliakov za hranice Poľského kráľovstva z roku 1914. Tento vývoj sa odrazil v premenlivej linii kontroly oboch strán v rokoch 1918 až 1920. Poľské vedenie na čele s maršalom J. Pilsudským plánovalo situáciu na východných hraniciach Poľska stabilizovať až po dosiahnutí strategického víťazstva, ktoré sa premietne do poľskej kontroly rozsiahlych území na východe, čo najviac sa blížiacej stavu z roku 1772. Táto pozícia bola pre neho najvhodnejšia pre diplomatické rozhovory o hraničnej linii.

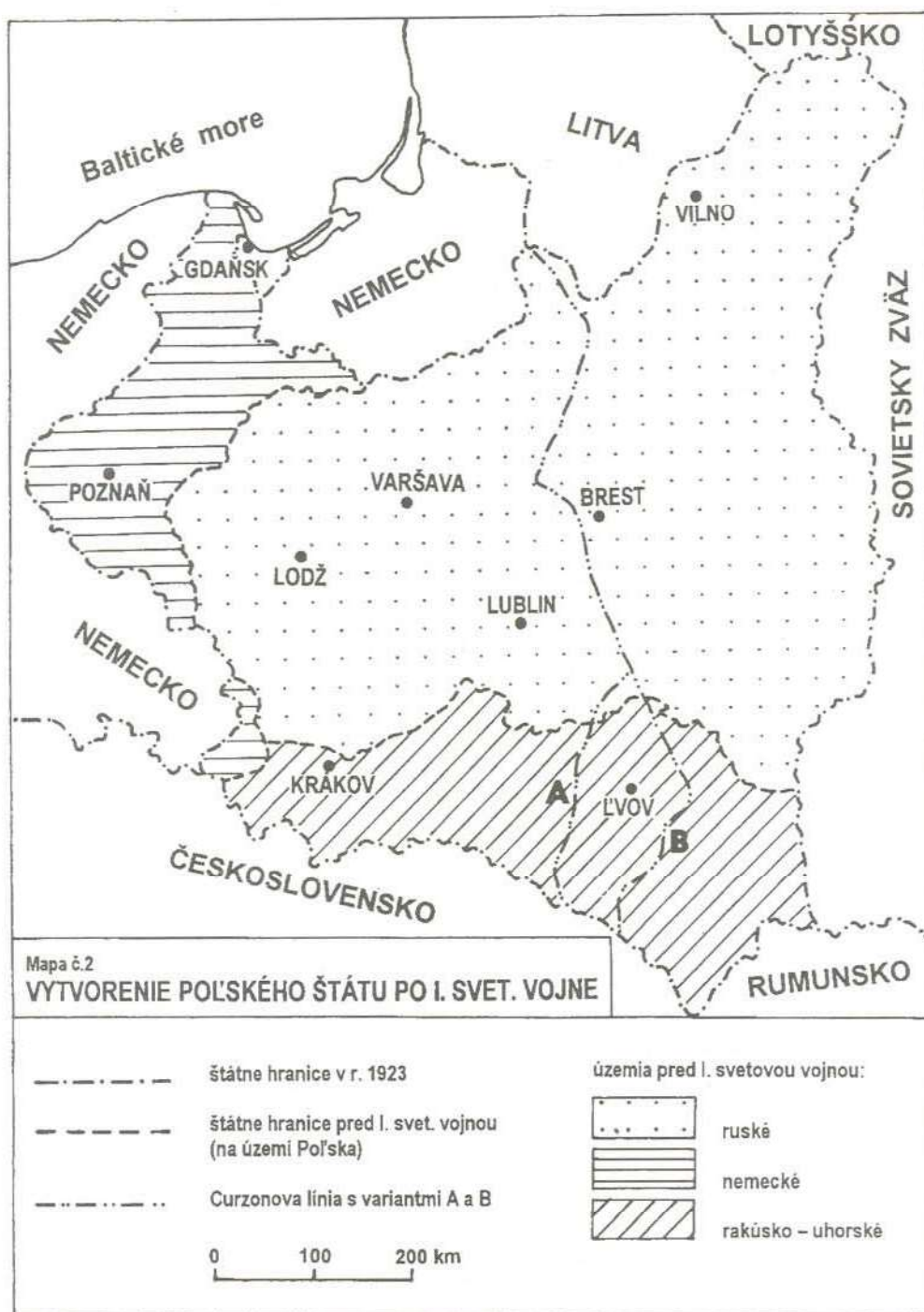
Ako je známe, viac ako dvojročné vojenské provizórium na východe, ktoré vyústilo do rusko-poľskej vojny, takúto pozíciu vytvorilo. Súčasťou poľskej taktiky bolo aj odmietanie navrhovaných hraničných čiar zo strany štátov Dohody (napr. Curzonovej línie⁶). Aj keď sa nesplnili predpoklady o rozklade Ruska a premene Poľska na rozhodujúcu mocnosť vo východnej Európe, priebeh východných hraníc Poľska bol vytýčený pre neho výhodným spôsobom⁷. Druhý súper na severovýchode - Litva - svojim potenciálom nebol schopný čeliť poľským tlakom na kontrolu sporného územia v priestore Vilna (dnešný Vilnius)⁸.

6 Curzonova línia bola stanovená mocnosťami Dohody 8.12.1919 na báze etnickej hranice poľského súvislého osídlenia na východe. Jej priebeh tvorila približne spojnica Grodno - Brest - Chelm a pozdĺž toku rieky Bug a od nej približne od Hrubieszowa ku Karpatom. Na poslednom úseku bola vytýčená v dvoch alternatívach: línia A viedla na západ od Lvova, teda približne pozdĺž dnešnej poľsko-ukrajinskej hranice, línia B prebiehala na východ od Lvova (pozri mapu č. 2, bližšie pozri napr. Eberhardt 1996).

7 Priebeh východnej hranice Poľska bol stanovený podľa mierovej dohody, podpísanej v Rige 18.3.1921. Poľsko podľa nej získalo približne 180 000 km² na východ od Curzonovej línie.

8 Vilno s okolím (tzv. Stredná Litva, 13 014 km²) bolo obsadené 9.10.1920 poľskou armádou, neskôr anektované Poľskom. 15.3.1923 jeho pripojenie k poľskému štátu bolo medzinárodne uznané. Tento krok možno považovať za príklad realizácie politiky "hotových faktov", ktorú presadzoval J. Pilsudski.

Západné a južné hranice Poľska boli utvárané relatívne pokojnejším spôsobom. Mierové dohody, uzavreté vo Versailles, vytýčili priebeh podstatnej časti poľsko-nemeckej hranice. Niektoré sporné územné otázky boli riešené formou plebiscitu resp. rozhodnutiami medzinárodných orgánov⁹. Podobný priebeh malo aj utváranie poľsko-československej hranice¹⁰. Hranica s Rumunskom prebiehala podľa dohôd v Trianone¹¹.

GEOPOLITIKA MEDZIVOJNOVÉHO POĽSKA.

Poľský štát v hraniciach z roku 1924, teda po posledných rozsiahlejších hraničných úpravách pred prvou svetovou vojnou, meral 388 390 km² a v období svojho vzniku mal 27 185 000 obyvateľov (1921). Rozprestieral sa na rozhraní strednej a východnej Európy. Bol vytvorený na teritóriu troch predvojnových štátov¹² (pozri mapu č. 2), kde sa počas viac ako sto rokov presadzovala rozličná kultúra, odrážajúca sa o.i. v odlišnej hospodárskej i politickej činnosti na týchto územiach. Tak sa vytvorili a pretrvávali na území Poľska vnútorné hranice, ktorých pôsobenie v krajine možno pozorovať dodnes¹³.

Obnovený poľský štát bol o polovicu menší než poľská Rzeczpospolita v roku 1772. Napriek politickým i vojenským snahám sa potvrdila téza, že návrat k jej hraniciam bol po viac ako sto rokoch v zmenenej geopolitickej situácii nereálny. Na mape Európy preto nevznikla nová východoeurópska mocnosť, ale štát strednej veľkosti, rozprestierajúci sa medzi dvoma dočasne oslabenými veľmocami - Nemeckom a Ruskom, vystupujúcim ako Sovietsky zväz (ZSSR). Poľsko bolo súčasťou tzv. sanitárneho kordónu (cordon sanitaire), pásu ôsmich štátov, ktorý bol vytvorený na izoláciu ZSSR ako hrádza jeho vplyvu. Slabinou tohto zoskupenia boli vzájom-

- 9 Podľa mierových dohôd Poľsko získalo Poznaňsko (Veľkopoľsko) a časť Západného Pruska a koridorom k pobrežiu Baltského mora v oblasti ústia Visly. Gdaňsk sa stal slobodným mestom pod ochranou Spoločnosti národov, pričom s Poľskom mal spoločnú zahraničnú politiku a colnú úniu. Plebiscit mal vyriešiť problémy príslušnosti Horného Sliezska (20.3.1921), časti Warmie a Východného Pruska (11.7.1920). Vo všetkých troch oblastiach vyznel pre Poľsko nepriaznivo, jeho politickým predstaviteľom sa podarilo presadiť prostredníctvom rozhodnutia Rady Spoločnosti národov a Rady veľvyslancov v októbri 1921 iba pripojenie hospodársky dôležitej časti Horného Sliezska v oblasti miest Sosnowiec a Katowice (3164 km²).
- 10 Priebeh československo-poľskej hranice bol z podstatnej časti zhodný s hranicou Haliče so susednými časťami Rakúsko-Uhorska (Sliezske a Uhorské). Príslušnosť problematických úsekov - Těšínska, Oravy a Spiša - mal vyriešiť plebiscit. Nakoniec o sporných otázkach rozhodovala 28.7.1920 Rada veľvyslancov, pričom všetky tri územia boli rozdelené medzi oba štáty. Poľsko po hraničných korekciách v rokoch 1923 a 1924 získalo 1023 km² z Těšínska, 349 km² z Oravy a 195 km² z územia Spiša.
- 11 Podľa dohody v Trianone Rumunsko získalo územie Bukoviny, hraničiacej s Poľskom, ktorá bola predtým súčasťou uhorskej časti rakúsko-uhorskej monarchie.
- 12 Bývalé ruské územia tvorili 262 148 km², rakúske 80 100 km² a pruské (nemecké) 46 142 km² z medzivojnového poľského štátu.
- 13 Problematikou trvalosti bývalých štátnych hraníc na území dnešného Poľska sa zaoberal vo svojich prácach M. Sobczyński (1993, 1994, 1996). Ako zdôrazňuje, "naš štát, ktorý nemá početnejšie národnostné menšiny, či menšiny jazykové a religijné, unitárny podľa zriadenia a počas posledných päťdesiatich rokov centrálne riadený, nie je monolitom. Počatý je na rôznych rovinách svojej histórie, zásobách prírody, hospodárskych dejinách i politickým životom jeho obyvateľstva".

né rozpory medzi týmito krajinami, ktoré nemohol eliminovať ani spoločný cieľ a spojenectvo so západnými mocnosťami, najmä Francúzskom.

Pol'skú mocenskú dilemu charakterizoval T. Sokolowski (1993) veľmi výstižne: Poľsko nebolo v nových hraniciach ani mocnosťou, ani malým štátom prinúteným k poslušnosti voči susedom, čo viedlo k nezhodám medzi jeho zámermi a reálnymi možnosťami. Prejavilo sa to v nereálnych mocenských ambíciách štátu v porovnaní s jeho skutočným hospodárskym a vojenským potenciálom.

Po dlhom období neexistencie poľského štátu chýbala Poliakom moderná štátna tradícia a stabilizovaná politika. Štát sa formoval v prostredí súbojov myšlienkovy odlišných politických skupín a centier, súťažiacich o moc a rozhodujúci vplyv.

Medzivojnový poľský štát mal viacero nevýhod. Predovšetkým tvar štátneho územia a charakter hraníc nevytvárali vhodné podmienky pre jeho stabilitu a obranu. Na politickej mape Európy sa Poľsko premietalo ako nepravidelný trojuholník, z ktorého vybíhal v jeho západnej časti úzky koridor, ktorý mu zabezpečoval prístup k Baltskému moru¹⁴.

Hraničná línia bola značne dlhá a nepravidelná¹⁵. Prevažná časť hraníc mala umelý charakter. Tento negatívny faktor zosilňovala skutočnosť, že hranice s oboma najsilnejšími susedmi boli umelé takmer pozdĺž celej ich línie. Prebiehali nížinatými oblasťami, ktoré síce umožňovali výhodný vzájomný kontakt, zároveň však boli príliš otvorené a nepriaznivo utvárané pre vojenskú obranu. Prírodný charakter mali len južné hranice, prebiehajúce po hrebeni Karpát. Takéto hraničné podmienky v návaznosti na potenciál susedných štátov vyžadujú od politického vedenia štátu realizáciu mierovej zahraničnej politiky. Túto požiadavku však Poľsko nenaplnilo už od svojho vzniku.

Pomerne značná rozloha štátu¹⁶ a zároveň jeho vlastne vnútrozemská poloha vytvorili podmienky pre veľký počet susedov. Poľsko hraničilo so šiestimi štátmi. Relatívne dobre vzťahy však viedlo len s dvoma z nich - s Rumunskom a Lotyšskom¹⁷. S ostatnými susednými krajinami pretrvávali napäté vzťahy počas celej existencie medzivojnového poľského štátu, zatiaľ čo vzájomnými animozitami, opierajúcimi sa o historické skúsenosti, vzájomné územné požiadavky, etnické rozpory resp. mocenské ambície¹⁸.

14. Poľsku patrilo 146 km pobrežia.

15. Dĺžka hraníc bola 5534 km, z toho s Nemeckom 1912 km, s Československom 984 km, s Rumunskom 349 km, so Sovietskym zväzom 1412 km, s Lotyšskom 109 km a s Litvou 507 km.

16. Poľsko bolo šiestym najväčším európskym štátom.

17. Úsek hraníc s týmito štátmi tvoril iba 9 % ich celkovej dĺžky.

18. Nemecko nebolo zmierené s územnými stratami na východe. Najcitlivejšou otázkou bol tzv. Korydor. Išlo o úzky pruh územia, spájajúci Poľsko s pobrežím, ale z hľadiska Nemecka oddeľujúci Východné Prusko od ostatného teritória štátu. Nemeckou snahou bolo dosiahnuť korekcie aj na ostatných úsekoch hraníc (Poznaňsko, Horné Sliezsko). Svoje nároky potvrdilo vztvorením zvláštneho administratívneho útvaru na poľských hraniciach (Grenzmark Posen-Westpreussen). Vzťahy s Československom narušali mocenské ambície oboch štátov v kontexte s ich aspiráciami o dominanciu v geopolitickej zóne medzi Nemeckom a ZSSR. Oba štáty boli zároveň nespokojné s rozdelením Těšínska. Sovietsky zväz spochybňoval vytýčenie spoločných hraníc, ktoré bolo nanútené nevýhodnými mierovými podmienkami v rámci Ríšskej zmluvy z 18.3.1921. V prospech revízie hraníc argumentoval aj etnickými faktormi (ukrajinskou a bieloruskou menšinou vo východnom Poľsku). Litva počas celého medzivojnového obdobia neuznávala poľskú anexiu Vilna, ktoré považovala za svoje hlavné mesto. Situáciu komplikovala aj poľská menšina v Litve.

Aj preto sa poľská zahraničná politika riadila geopolitickými zásadami susedstva, vytvorenými Ch. M. Talleyrand-Périgordom (pozri Skokan 1994)¹⁹. Poľsko hľadalo svojich spojencov medzi štátmi, ktoré hraničili s ich susedmi, usilujúc sa vytvárať tak spoločný mocenský tlak. Takýmito prirodzenými spojencami boli Francúzsko a Maďarsko.

Poľsko si pôvodne nárokovalo úlohu organizátora priestoru, ktorý zostal uvoľnený po prechodnom oslabení Ruska, tieto nároky však nemohlo podporiť nevyhnutným ekonomickým a vojenským potenciálom. Zároveň toto poslanie odmietali uznať ostatné štáty v tomto priestore, ktoré mali podobné ambície.

Perspektíva udržania resp. posilnenia poľskej nezávislosti spočívala v troch geopolitických rovinách: v spolupráci so západnými štátmi (s ktorými malo Poľsko podpísané spojenecké zmluvy), v normalizácii vzťahov s veľkými susedmi (s ktorými poľská vláda podpísala pakt o neútočení v tridsiatych rokoch) a v hľadaní kontaktov s ostatnými krajinami, ležiacimi medzi Nemeckom a ZSSR (čo sa premietlo do projektu Medzimoria, ktorý spomíname na inom mieste).

Obnovený poľský štát bol po svojom utvorení oslabený aj vnútorne. Predovšetkým jeho vymedzenie bolo vzdialené od etnického teritória poľského národa. Kým na západe sa Poľsku nepodarilo získať viaceré etnicky poľské územia²⁰, na východe boli k nemu pripojené rozľahlé teritória "historického Poľska", ktoré nemali etnicky poľský charakter²¹. Medzivojnové Poľsko bolo tak výrazne mnohonárodnostným štátom²², čo mohlo výrazne negatívne ovplyvňovať stabilitu a celistvosť krajiny. Napriek tomu Poliaci považovali svoj štát za národný (Wandycz 1998).

Stabilitu krajiny nepriaznivo ovplyvňovali aj ďalšie vnútorné rozdiely, prameniace z historicky dlhodobého odlišného vývoja jednotlivých častí štátu v rámci územných záborov troch mocností. Štátna správa sa utvárala z rozdielnych systémov riadenia a administratívy, ktoré zanechali v jednotlivých regiónoch mocnosti, ktoré ich spravovali pred vznikom poľského štátu.

Politický systém medzivojnového Poľska reagoval na tieto skutočnosti vytvorením silne centralizovaného štátu. K vnútornej stabilite malo prispieť aj územno-správne členenie. Bolo vytvorených 16 vojvodstiev, hranice ktorých sa len v malej miere zhodovali s hranicami historických regiónov, sformovaných počas dejinného vývoja. Snahy o získanie autonómie niektorých regiónov boli úspešné len minimálne²³.

19 Podľa neho štáty, bezprostredne susediace s krajinou označujeme za susedov prvého rádu, kým krajiny k nim priliehajúce sú susedmi druhého rádu. Dobré kontakty so susedmi prvého rádu sú málo pravdepodobné a preto je vhodné rozvíjať priateľské vzťahy so susedmi druhého rádu s cieľom vyvíjania spoločného tlaku na susedov prvého rádu.

20 Podľa P.Eberhardta (1999) boli nimi Mazursko (Mazury), Warmia a Opolsko (Opolszczyzna).

21 Napr. Polesie, Volyň, resp. východné Karpaty.

22 V roku 1931 sa udávali nasledovné údaje o národnostnej štruktúre obyvateľstva Poľska: 69 % Poliakov, 10 % Židov, popri tom okolo 5 miliónov Ukrajincov a 1 až 1,9 milióna Bielorusov na východe a približne 800 000 Nemcov na západe a juhozápade (Wandycz 1998). Podobne aj z religiózneho hľadiska bolo Poľsko heterogénnym štátom (rímští katolíci tvorili okolo 63 % obyvateľstva).

23 Istý stupeň autonómie dosiahlo iba Sliezske vojvodstvo, ktoré malo autonómny snem. Úsilie o autonómiu východnej Haliče (pozostávajúcej z troch vojvodstiev s ukrajinským obyvateľstvom) nebolo realizované.

POĽSKÉ GEOPOLITICKÉ MYSLENIE V OBDOBÍ DO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

Otázky, súvisiace s vytváraním poľského štátu, s jeho vymedzením a polohou, ako aj problémy jeho stability, viedli k rozsiahlym geopolitickým diskusiám. Týkali sa najmä geopolitického postavenia a funkcie poľského územia, pričom mali nezanedbateľný dopad v podobe politických rozhodnutí a doktrín. V značnej miere sa ich zúčastňovali aj poľskí geografi.

Najdôležitejšou bola diskusia, týkajúca sa polohy poľského územia, ktorá bola sústredená do dvoch koncepcií. Prvá z nich považovala Poľsko za prechodné územie, kým druhá zdôrazňovala mostový charakter jeho polohy. Táto diskusia prebiehala (podobne ako diskusia o vymedzení poľského územia) už od polovice 19. storočia. Po roku 1918, teda po vzniku samostatného poľského štátu, nadobudla nové dimenzie v súvislosti s jeho spoločenským a ekonomickým potenciálom, ako aj vzťahom k ostatným štátom poversailleskej Európy²⁴. Geopolitické interpretácie polohy Poľska boli dôležitou súčasťou geografického výskumu v úzkom prepojení s vytváraním štátnej doktríny a s formulovaním národných záujmov.

Hlavnými zástancami chápania Poľska ako prechodného územia boli W. Pol, W. Nalkowski, S. Lencewicz a S. Srokowski. W. Pol v práci "Pólnocznny wschód Europy pod względem natury" z roku 1851 chápal typickú prechodnosť poľského územia v spojení troch typov krajín - horskej, stepnej a zamokrených nížin.

Fyzickogeografické znaky prechodnosti aplikoval na historicko-politický vývoj poľského štátu W. Nalkowski. V kapitole, venovanej Poľsku a publikovanej v knihe "Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich" (vyšla v roku 1887), videl hlavnú individualitu poľského územia ako prechod medzi východom a západom. Vplývajú tu na seba vlastnosti a znaky charakteristické pre západnú i východnú Európu. Z toho vyplýva aj poslanie poľského národa ako sprostredkovateľa medzi európskym západom a svojimi východnými susedmi. Neurčité prírodné vymedzenie poľského územia bolo podľa neho príčinou straty štátnosti v druhej polovici 18. storočia. Aby poľský národ nezanikol musí vymedziť svoju identitu, ale vo vzťahu k západoeurópskym hodnotám.

Podľa názoru S. Lencewicza (prezentovaného v práci "Rubież antropogeograficzna w Polsce" z roku 1935) koncepciu prechodnosti poľského územia potvrdzuje aj hustota jeho zaľudnenia. Tento ukazovateľ klesá zo severozápadu na juhovýchod trvalo niekoľko storočí. Poľsko sa takto delí na dve časti, v ktorých sa rad prejavov ľudskej aktivity uplatňuje odlišne. S. Lencewicz tvrdí, že prechodný charakter Poľska vyplýva nielen z prírodných podmienok, ale bol odvodený aj z ekonomických a spoločenských procesov.

K tomuto pohľadu sa pripojil aj S. Srokowski. V monografii "Geografia gospodarcza Polski", ktorá vyšla v roku 1939, vidí príčinu ekonomickej prechodnosti poľského teritória v jeho polohe. Nedostatočný prístup k pobrežiu mora, postrádajúci voľné využívanie ciest do otvoreného oceánu, spôsobil záujem o využívanie iných prístupov k dôležitým komunikačným líniam, najmä o Čierne more a bazén Dunaja. To malo dopad aj na politické rozhodnutia, napr. snahu o dorozumenie s Nemeckom a ZSSR v prvej polovici tridsiatych rokov.

Z uvedeného je zrejmé, že koncepcia prechodnosti v medzivojnovom období získala výrazný politický akcent. Jej záver spočíval v téze, že "nezávislý poľský štát, majúci mocenské

24 Vývoj tejto diskusie podrobne analyzoval vo svojej práci D. Jedrzejczyk (1997).

ambície, práve z hľadiska svojej prechodnosti musí zabezpečiť hranice a taktiež udržať cesty hospodárskej i kultúrnej expanzie, keď iba vtedy bude subjektom, s ktorým treba počítať v európskej i svetovej politike" (Jedrzejczyk 1997).

Koncepcia prechodného charakteru poľského územia bola kritizovaná najmä predstaviteľmi ľvovskej geografickej školy (A. Rehman a E. Romer). Argumentovali viacerými humánno-geografickými a geopolitickými aspektami. Za základ prirodzenej spojitosti poľských krajín považovali najmä ich hydrografickú a komunikačnú štruktúru.

Ako protiklad bola E. Romerom sformulovaná a presadzovaná geopolitická koncepcia poľského teritória ako mostu. Tento autor ju predstavil už pred prvou svetovou vojnou (v roku 1912) v dvoch prácach - "Geograficzne położenie ziem polskich" (bola kapitolou jedného z dielov Encyklopedie Polskiej) a "Przyrodzone podstawy Polski historycznej". Túto teóriu presadzoval aj vo svojich ďalších dielach. Pri formulácii svojich hypotéz vychádzal z rozsiahleho empirického materiálu.

E. Romer upozorňoval na nevyhnutnosť vedeckej revízie problematiky národného a štátneho úsilia poľského národa. Ak Poľsko nemá odôvodnenie vo fyzickej geografii Európy, potom jeho existencia musela byť výsledkom istých politických a kultúrnych predpokladov. V tomto prípade poľská otázka závisí od návratu základných politických konštelácií. Ak Poľsko spočíva v Európe ako jeden z organických článkov jej fyzickogeografickej stavby, v takomto prípade je poľská nezávislosť problémom ľahšie riešiteľným. V druhej zo spomínaných prác stavia pred poľskou geografiou konkrétnu úlohu, spočívajúcu na vymedzení takého územia, ktorého príroda nebude stavať prekážky pôsobeniu "organizovanej poľskej vôle", skôr mu bude pomáhať.

E. Romer vychádzal z výskumných záverov E. Suessa, tvorca pojmu Eurázia a k nemu sa viažúcej teórie. Nadviazal na ňu rozdelením Európy do dvoch "štrukturálnych oblastí": jednotvárnu a rozľahlú Ruskú tabuľu (východnú Európu) a rôznovárnu západnú Európu. V nej vymedzil tri pásma - severozápadné, južné a stredné. Posledné z nich je charakterizované ako pás nížin a stredohôr, ktoré sa ťahnu od Poľska k Atlantickému oceánu. Tieto časti v Európe tvoria zároveň aj humánno-geografické celky. Podľa E. Romera politické organizácie, opierajúce sa o hospodárske záujmy, majú tendencie k zjednocovaniu fyzickogeografických protikladov, ktoré im umožňujú zabezpečiť rôznorodosť a bohatstvo produkcie. Hranicu týmto tendenciám kladú iba komunikačné prekážky, ktoré však medzi nížinou a nižšími pohoriami neexistujú a nakopujú sa až na linii mladých reťazových pohorí.

Poľsko je potvrdením tejto teórie. Vzniklo na nížine, postupne pripojilo susedné stredohorské územia a jeho hranice sa nakoniec opreli o hradbu reťazových hôr. V tomto spočíva jeden z argumentov E. Romera proti koncepcii prechodnosti poľského územia a neurčitosti jeho vymedzenia, ktoré zdôrazňovali jej zástancovia.

Za určujúci element polohy považoval more, ku ktorému inklinujú všetky ľudské spoločenstvá. Pre Poľsko je rozhodujúca poloha medzi dvoma vnútrozemskými moriami: románskym a balticko-nemeckým, ktoré tvorili oblasti výmeny produktov duchovnej a materiálnej kultúry. Poľsko je teda mostom, medzimorským územím (Medzimore, Miedzymorze, Internarium), ktoré spája dve hlavné politické a kultúrne centrá Európy. Tento základ svojej geopolitickej koncepcie E. Romer spája s historickým vývojom poľského štátu - s vývojom poľskej štátnosti v období vlády Piastovcov a Jagellovcov. Medzimorská poloha tvorila podľa neho geopolitický

podklad pre dejinný vývoj poľského národa - problematický prístup k moru a zároveň vysvetlenie poľskej expanzie východným smerom²⁵.

Významným zjednocujúcim elementom poľského územia a zároveň aj Medzimoria bola konfigurácia riečnej siete, najmä povodie a tok Visly. Táto rieka prostredníctvom nízkych rozvodí, ktoré ľahko prekračovali suchozemské komunikácie, spájala povodie Dnepra, Dnestra, Nemenu a Odry. Medzimorie bolo podľa E. Romera teritóriom, v rámci ktorého všetky prirodzené cesty vedú v dostredivom smere. Išlo o kompaktné a uzavreté jadro Európy, pásmo "šije" medzi ďaleko na východ vysunutými zálivmi Atlantiku (Jadranským, Baltským a Čiernym morom), pozemnými a morskými cestami otvorené do všetkých smerov.

E. Romer presadzoval tvrdenie, že Poľsko nebolo nikdy prechodnou krajinou. Ani mostovú funkciu však neplnilo vždy primeraným spôsobom. Viaceré prekážky, plynúce najmä z jeho nedostatočného mocenského, ekonomického i demografického potenciálu bránili k ovládnutiu Medzimoria poľským štátom.

Geopolitické úvahy nachádzame však aj v poľskej historiografii. Práve na jej pôde boli vytvorené teoretické základy dvoch politických koncepcií, uplatňovaných v poľskej zahraničnej i vnútornej politike po prvej svetovej vojne. Ich hlavnými predstaviteľmi boli Z. Wojciechowski a O. Halecki (Vykoukal 1999), ktorí tesne pred druhou svetovou vojnou, ale i po nej, prezentovali svoje geopolitické koncepcie, čerpajúce z histórie.

Z. Wojciechowski v práci "Dwa ośrodki państwowotwórcze w Polsce na przestrzeni dziejów i ich zasięg geograficzny" z roku 1937 porovnal význam dvoch regiónov - odersko-vislianskeho a malopoľsko-haličského, teda dvoch jadrových priestorov Poľska a centier jeho štátnosti v histórii. Ovládnutie prvého regiónu rodom Piastovcov viedlo k naviazaniu Poľska k Baltickému moru a k zaisteniu západnej hranice. Presun do druhého centra za vlády Jagellovcov vyústil do expanzie na východ a zároveň zapríčinil prepojenie Poľska s komplikovanými sociálnymi, konfesionálnymi a etnickými pomermi Ruska, na čo poľský štát doplatil stratou iniciatívy na západe, prehrou s Ruskom a nakoniec aj svojim zánikom.

O. Halecki, autor štúdie "Idea jagiellońska" (1937), angažovanie Poľska na východe hodnotil inak. Vznik poľsko-litovského štátu považoval zároveň za vytvorenie významného kultúrneho centra, ktoré výrazne prispelo k rozšíreniu latinskej (katolíckej) civilizácie na východe. Realizácia idey Jagellovcov bola teda úzko spojená s misijnou funkciou, naviazanou na program kultúrnej expanzie západnej civilizácie, ktorej nositeľom bolo Poľsko.

Priestorový i časový záber geopolitických úvah poľských mysliteľov bol v období formovania sa obrozeného poľského štátu, ako i v prvých dvoch desaťročiach jeho existencie pomerne značný. Vyplýval z nielen z tradícií poľského myslenia, z úprimného hľadania formulácie idey poľskej štátnosti, ale tiež z rôznej úrovne pochopenia geopolitickej situácie v priestore strednej a východnej Európy.

25 Podobné myšlienky nachádzame aj v práci S. Lencewicza "Oblicze geograficzne Polski", ktorá vyšla v roku 1928. Vychádzal rovnako z rozdelenia Európy na dve časti - východnú a západnú. Západná Európa ako veľký polostrov Eurázie sa zužuje a rozširuje, vytvárajúc predpoklady pre komunikáciu dvoch európskych kultúr (románskej a germánskej). Most medzi Baltickým a Čiernym morom, na ktorom leží Poľsko, je posledným zúžením Európy, keď na východ od neho sa už rozprestiera eurázijská pevnina. Komunikácii tu nebránia horské masívy a toky riek ju uľahčujú. Poľský štát sa prirodzene usiloval o mocenské ovládnutie tohto priestoru. S. Lencewicz však zdôrazňuje, že krajina, rozprestierajúca sa na východnom konci západnej Európy a zároveň prenikajúca oddávna kultúrne do východnej Európy, má vďaka tomu nepochybne isté prechodné črty.

POLITICKÉ APLIKÁCIE POLESKÝCH GEOPOLITICKÝCH KONCEPCIÍ V OBDOBÍ DO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY.

Uvedené geopolitické koncepcie vytvorili teoretickú bázu pre ich interpretáciu a aplikáciu v poľskom politickom živote, hoci nepochybne neboli jediným zdrojom vytvárania politických doktrín resp. formulovania národných záujmov Poľska.

Začiatkom 20. storočia sa v Poľsku postupne vyprofilovali dve základné zahraničnopolitické orientácie (prúdy), na ktoré nadväzovalo nielen vymedzenie, ale aj vnútorný charakter poľského štátu. Obidve boli založené na predpoklade zmeny geopolitickej situácie v priestore strednej a východnej Európy, ktorá by vytvorila podmienky na utváranie a samostatnú existenciu poľského štátu. Lišili sa v reakcii na zmenu etnických pomerov v "Kresoch" v kontexte priestorového sformovania a politickej organizácie poľského štátu. V politickej praxi nebola plne realizovaná ani jedna z týchto orientácií.

Prvú z nich môžeme pomenovať inkorporačnou resp. asimilačnou orientáciou. Presadzoval ju politický prúd národných demokratov na čele s R. Dmowskim. Východnú hranicu Poľska jej predstavitelia kládli na líniu pred jeho druhým delením v roku 1793. Vcelku realisticky chápali etnické zmeny na bývalom rusko-poľskom pomedzí, najmä sformovanie ukrajinského a bieloruského národa. Ich úsilie bolo zamerané na vytvorenie štátu, na území ktorého bude zastúpený nízky podiel nepoľských etnických menšín²⁶. Územná expanzia poľského štátu mala byť iba obmedzená. Inkorporačná orientácia však presadzovala netolerantný prístup k národnostným menšinám v novom poľskom štáte. Menšinové obyvateľstvo bolo podľa nej potrebné integrovať do poľskej spoločnosti, resp. priamo asimilovať. Poľská menšina vo východných častiach, ktorá bola silná kultúrne ako aj ekonomicky, mala napomôcť týmto procesom.

Ako píše L. Moczulski (1999) už počas existencie poľského štátu prezentoval R. Dmowski v roku 1925 v práci "Polityka polska i odbudowanie państwa" nový projekt jeho teritoriálneho vymedzenia. Za základ považoval oblasti s kompaktným poľským osídlením. Požadované teritórium bolo však väčšie, pretože pre pripojenie ďalších území využil tri odlišné kritériá: historické (odvolávajúc sa na hranice pred druhým delením Poľska), kultúrne (pre kraje, kde boli síce Poliaci v menšine, ale kultúrne v nich dominovali a boli schopní polonizovať zbytok obyvateľstva) a geopolitické (pre oblasti, ktoré etnicky neboli poľské, ale boli nevyhnutné pre existenciu poľského štátu z komunikačného, strategického resp. hospodárskeho aspektu).

Tieto myšlienky, opierajúce sa o obmedzenú expanziu Poľska východným smerom a presadzovanie jeho západnej orientácie, ktorá dominovala za vlády Piastovcov, vedecky sformuloval Z. Wojciechowski v už spomínanej práci. Vychádzajúc z osvedčených historických tradícií sa táto orientácia poľskej zahraničnej politiky nazýva piastovská alebo západná.

J. Piłsudski a jeho prívrženci postavili svoju orientáciu na federalistickom modeli. Usilovali sa o vytvorenie širokého pásma pod poľskou kontrolou, oddelujúceho Rusko od Európy. Jeho východné hranice boli porovnateľné s hranicami Rzeczypospolitej v roku 1772 (pred delenia-

26 R. Dmowski túto koncepciu odôvodnil výrokom: "Ak tento štát má mať jeden parlament a jednu vládu, potom jeho územie musí byť čo najväčšie, ale nemôže prekračovať také hranice, v ktorých by tento parlament už nebol poľským národným parlamentom, pretože inak tento štát nebude poľským štátom a stratí poľskú ideu a politiku" (in Vykoukal 1999).

mi). Etnické zmeny v "Kresoch" mali byť riešené federalizáciou štátu, ktorý sa mal skladať z Poľska, Litvy, Bieloruska a Ukrajiny. Federalizácia však bola často pokladaná iba za vhodný manévrovací priestor pre realizáciu poľských národných a štátnych záujmov (Vykoukal 1999).

J. Pilsudski - na rozdiel od R. Dmowského - neformuloval svoje geopolitické koncepcie v rozsiahlejšom teoretickom programe, pretože vyplývajú z poľského historického vedomia. Prezentoval ich skôr v politickej praxi, pričom sa odvolával hlavne na historické hodnoty, vytvorené generáciami. Na históriu Poľska podľa neho najviac vplýval a vplýva konflikt medzi európskym a latinským Poľskom a aziatským a mongolským Ruskom. Snažil sa o vybudovanie štátu takého veľkého a silného, aby bol schopný odraziť geopolitický tlak z východu a udržať svoju existenciu medzi dvoma silnými susedmi. Podľa L. Moczulského (1999) J. Pilsudski usiloval o vytvorenie federácie štyroch národov najmä kvôli nadobudnutiu dostatočného geopolitického potenciálu, bez ktorého si žiadny z nich nemôže zachovať trvalú nezávislosť. Tento potenciál mal byť získaný najmä od oslabeného Ruska.

V súlade s poľskými historickými tradíciami boli expanzívne ciele naviazané na federalistický model spojené s územnými ambíciami Jagellovcov, keď bolo Poľsko, ako píše O. Halecki (1950), centrom federácie viacerých krajín strednej a východnej Európy. Jagellovci sa usilovali kontrolovať teritória čo najďalej na východ, resp. ovplyvňovať vývoj v samotnom Rusku. Aj preto sa táto orientácia nazýva jagellovská alebo východná.

Tieto myšlienky našli radikálne vyústenie v idei tzv. prométejstva (prométeizmu). Podľa nej poľské aspirácie siahali z regiónu Medzimoria až na Kaukaz, podporujúc ambície všetkých národov, ktoré sa chcú odtrhnúť od Ruska a vytvoriť vlastný štát. Mala tak byť vytvorená akási obruč, obklopujúca Rusko zo všetkých strán, ktorá by bránila jeho expanzii. Na realizáciu tejto ambicióznejšej koncepcie však nemalo Poľsko dostatočné sily a prostriedky a ani politická situácia neumožňovala vytvoriť takéto zoskupenie štátov s poľskou dominanciou.

Jagellovská orientácia, ktorá zvíťazila v politickej súťaži v medzivojnovom Poľsku, spojená s geopolitickou koncepciou mostovej polohy Poľska, našla vyústenie v konkrétnom politickom programe Medzimoria. Hoci sa poľské vnímanie geopolitickej polohy sústredilo na "horizontálny" smer (Nemecko - Poľsko - Rusko resp. Pobaltie) a oblasti južne od Karpát (dunajský bazén a Balkán) mu boli pomerne cudzie (Lukáč 1998), v období zvýšeného ohrozenia štátu zo strany oboch silných susedov hľadalo východisko v otvorení sa na juh a juhovýchod (teda "vertikálnym" smerom). Sformulovaný bol program Medzimoria, spolupráce stredoeurópskych štátov od Baltu po Jadran²⁷, ktorý sa mal stať protiváhou ZSSR a Nemecku.

Hlavným zástancom vytvorenia Medzimoria ako politického bloku štátov bol poľský predvojnový minister zahraničných vecí J. Beck. Tento projekt nebol realizovaný z viacerých príčin. Jeho vytvoreniu bránili predovšetkým početné nezhody a konflikty, pretrvávajúce medzi jednotlivými krajinami strednej a juhovýchodnej Európy počas celého medzivojnového obdobia, ako aj vzájomná rivalita o dominanciu v regióne.

Koncepcie, v politickom živote presadzované R. Dmowskim resp. J. Pilsudskim, sa mohli opierať aj o práce, navrhujúce vymedzenie poľského územia resp. zaoberajúce sa geopolitickým postavením či funkciou poľského teritória.

²⁷ Koncepcie integrácie Medzimoria sa objavili už v 12. storočí (Moczulski 1999). Najvydarenejšia bola tzv. jagellovská koncepcia, ktorá vyvrcholila spojením štyroch štátov (kráľovstiev Poľska, Čiech, Uhorska a veľkoveľkoveľstva Litvy), pod jednou dynastiou.

Tak predstavy J.Smoleńského resp. J.L.Poplawského plne zodpovedali federalistickej orientácii poľskej zahraničnej politiky v kontexte jagellovských tradícií. Iné sa viac blížili inkorporačnej orientácii (napr. L.Wasilewski). Viaceré boli neprijateľné pre oba tieto prúdy pre príliš minimalistické vymedzenie poľského územia (napr. Cz. Jankowski).

Ak zohľadníme geopolitické predstavy o funkcii a postavení poľského územia v stredoeurópskom resp. východoeurópskom priestore, potom prevažujúcemu zahraničnopolitickému prúdu medzivojnového Poľska viac vyhovovali koncepcie jeho mostovej polohy, prezentované E. Romerom. Jeho argumenty vhodne vysvetľovali úlohu poľského štátu v priestore svojej existencie a tiež aj zdôvodňovali jeho vymedzenie, čo bolo dôležité najmä v období jeho ohrozenia zo strán jeho dvoch veľkých susedov.

Inkorporačná i federalistická orientácia sa v ponímaní rivality piastovskej a jagellovskej tradície presadzovali do roku 1926 v relatívnej rovnováhe. Po ovládnutí politiky Poľska J.Pilsudským a jeho prívržencami nadobudli prevahu myšlienky, vychádzajúce z jagellovských tradícií. Tieto sa postupne presadili ako dominantná os výkladu novovekej poľskej histórie.

Ale federalistická koncepcia, naviazaná na jagellovské tradície, bola naplnená len čiastočne - Poľsko získalo na úkor Ruska len pomerne malú časť pôvodne zamýšľaných území. Tie včlenilo do svojho štátneho organizmu v skutočnosti súčasne s odstúpením od realizácie federalistického modelu. Štát mal výrazne centralistický charakter, pričom práva národnostných menšín neboli zohľadňované. Vnútorne oslabenie poľského štátu, ako aj zmena geopolitickej situácie, spôsobená s nemecko-sovietskym dorozumením (pakt Ribbentrop-Molotov, podpísaný v roku 1939) spôsobili jeho prechodný zánik.

ZÁVER

Obnovené Poľsko po druhej svetovej vojne bolo výsledkom rokovaní politických predstaviteľov protifašistickej koalície, najmä konferencií v Teheráne (v roku 1943) a v Jalte (v roku 1945)²⁸. Vymedzenie i poloha poľského územia sa výrazne zmenili²⁹. Poľsko sa stalo rýdzo stredoeurópskym štátom, jeho územie sa stalo kompaktnjším, etnická štruktúra obyvateľstva vo vzťahu k medzivojnovému Poľsku sa po jeho presunoch stala homogénnejšou.

Po roku 1945 sa Poľsko dostalo do sovietskej sféry vplyvu, neskôr ako satelitný štát ZSSR bolo súčasťou jeho strategického stredoeurópskeho predpolia. Táto skutočnosť spolu s ideologickými bariérami zabrzdlili vývoj geopolitického myslenia v Poľsku, hoci politickogeografické práce vznikali na poli poľskej geografie pomerne v značnom počte (na tradície poľského politickogeografického myslenia nadviazal najmä J. Barbag).

Z geopolitických úvah vytvorených v rámci poľského myslenia do druhej svetovej vojny sa po jej skončení presadili len niektoré fragmenty. Príčinou sú nielen zmeny geopolitickej situ-

28 Menšie úpravy (týkajúce sa najmä ústia Odry) boli realizované po dohode poľskej vlády a sovietskych okupačných úradov v roku 1945, resp. vzájomnou výmenou malých území na východnej hranici v roku 1951 a úpravami hraníc s Československom v rokoch 1959 a 1960 (Trávníček 1993, Kosmala 1993).

29 Poľsko odstúpilo v prospech ZSSR 46 % predvojnového územia. Získalo však rozsiahle teritórium na západe a severovýchode, ktoré boli do roku 1945 súčasťou Nemecka (Gdaňsk, časť Východného Pruska, Dolné a Horné Sliezsko, Žitavsko, Štetínsko, Západné Pomoransko a Lubuško). Napriek tomu bolo povojnové Poľsko s rozlohou 311 344 km² o 26 % menšie ako poľský štát medzi vojnami.

ácie v stredovýchodnej Európe v dvoch zlomových obdobiach (v rokoch 1945 -1947 a 1989-1992), ale aj rozširovanie geopolitického horizontu Poľska, keď rozhodujúci význam pre jeho vývoj začali mať geopolitické konfigurácie v celoeurópskom resp. globálnom rozmere.

Predovšetkým po skončení druhej svetovej vojny sa presadila piastovská orientácia zahraničnej politiky Poľska. Súviselo to so zásadnými premenami polohy a vymedzenia poľského štátu. Podporovaná bola aj vládnucim komunistickým režimom³⁰.

V súčasnosti dochádza k renesancii niektorých fragmentov medzivojnového geopolitického myslenia, hlavne myšlienok E. Romera. V dnešnom Poľsku znova existujú politické sily, podporujúce integráciu Medzimoria, inovovanú v kontexte uľahčenia a urýchlenia integračných európskych procesov. Jeho rozsah je vymedzený na báze postkomunistického vývoja štátov, ktoré ho majú vytvárať, ako aj ich spoločných politických ekonomických a sociálnych problémov. Projekt je zameraný na urýchlenie rozvoja týchto štátov a na zmenšenie ich rozdielov s krajinami západnej Európy (Moczulski 1999)³¹.

Po zhodnotení nami analyzovanej problematiky sa z geopolitického hľadiska osvetľujú aj príčiny typických poľských komplexov, ktoré spomína Cz. Madajczyk (1994)³²: strachu pred mocným východným susedom, obáv z Nemecka, obáv z dohody oboch veľkých susedov a jej následkov, ako aj presvedčenia o vrozenom poľskom sklone k anarchii.

V súčasnosti sa v stredoeurópskom priestore vytvára nová geopolitická konfigurácia. V dnešnej stredovýchodnej Európe malých štátov je Poľsko jediným štátom strednej veľkosti. V rámci stredovýchodnej Európy zaberá od druhej svetovej vojny kľúčovú pozíciu v geografickom i historickom zmysle (Halecki 1950).

To dodáva pri geopolitických úvahách o organizovaní a integrácii stredoeurópskeho priestoru Poľsku pocit prirodzeného hegemóna. Ako však upozorňuje B. Dančák (1996), hoci je Poľsko regionálne nezanedbateľné, nie je vhodné jeho medzinárodnú pozíciu preceňovať. Zároveň však býva Poľsko prizývané na dôležité francúzsko-nemecké rozhovory, týkajúce sa budúcnosti Európy. Vznikol tzv. weimarský trojuholník, ktorý vytvoril v Európe významnú geopolitickú os, ktorá zahŕňa tri štáty so 180 miliónmi obyvateľov.

Za posledných viac ako desať rokov charakterizuje geopolitickú pozíciu Poľska viacero radikálnych zmien. Predovšetkým v priebehu troch rokov (1990-1993) došlo k zmene jeho všetkých susedných štátov, a to ako z hľadiska ich územného vymedzenia, tak aj z hľadiska ich počtu, čo je v histórii ojedinelý príklad (Rościszewski 1993b). Okrem toho po páde železnej opony došlo k zásadnej transformácii geopolitickej pozície Poľska v kontexte perspektívnej integrácie do západoeurópskych štruktúr (vstup do NATO bol realizovaný v roku 1998), ako aj vytvárania zoskupení postkomunistických štátov (Vyšehradská štvorka, CEFTA), kde má Poľsko vzhľadom na svoj potenciál nezastupiteľné postavenie. Popri tom došlo a dochádza k dynamickým zmenám v postsovietskych krajinách, ktoré sú jeho východnými susedmi, pričom vzájomné vzťahy sú zatiaľčené historickými animozitami (príslušnosť k poľskému štátu) a etnickými problémami (národnostné menšiny).

30 Záslanca piastovskej orientácie Z. Wojciechowski sa stal riaditeľom vládou podporovaného Západného inštitútu so sídlom v Poznani, ktorý sa zameriaval na problematiku poľsko-nemeckých vzťahov. O. Halecki, predstaviteľ jagellovskej idey, zostal v emigrácii (Vykoukal 1999).

31 Zahŕňa 18 krajín s rozlohou 2 229 100 km² s viac ako 196 miliónmi obyvateľov.

32 Píše o nich v súvislosti s vlastnosťami popredného povojnového poľského politika, komunistu W. Gomułka (1905-1982).

Na tieto a iné podnety reaguje aj poľská geografia v podobe diskusie viacerými prínosnými prácami, ktoré sú aplikovateľné aj v praktickej politike (práce M.Rościszewského, M.Kotera, P.Eberhardta, M.Sobczyńskiego, G.Kosmalu, S.Otoka a i.). Zároveň sa poľské myslenie vracia aj ku geopolitike (L.Moczulski). Významný je fakt, že v týchto štúdiách nejde iba o porozumenie geopolitických problémov súčasného Poľska (a to aj prostredníctvom retrospektívneho pohľadu cez diela predchodcov), ale aj o načrtnutie perspektív.

Ako píše M.Rościszewski (1993a) "úlohou poľských geografov je diskusia o mieste svojho štátu v Európe - meniaceho sa štátu v meniacej sa Európe. Takúto diskusiu realizovali poľskí geografi pred prvou svetovou vojnou aj v medzivojnovom období. Súčasný stav vyžaduje taktiež diskusie tohto druhu". To by mala byť v slovenských súvislostiach inšpirácia aj pre našu geografiu.

LITERATÚRA

- BARBAG, J. (1987): Geografia polityczna ogólna. Warszawa.
- BRZEZINSKI, Z. (1999): Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha. Praha.
- CZABIŃSKI, A. (1996): Rusko-polská válka v letech 1918 - 1921. Brno.
- DANČÁK, B. (1996): Polsko mezi Ruskem a Německem. Mezinárodní politika, 20, 2, 8-9.
- EBERHARDT, P. (1996): Miedzy Rosja a Niemcami. Warszawa.
- EBERHARDT, P. (1999): Zasięg terytorialny Polski w koncepcjach badaczy polskich (1864 - 1921). Przegląd geograficzny, 71, 1-2, 3-25.
- HALECKI, O. (1950): The Limits and Division of European History. London and New York.
- HEFFNER, K. (1995): Regional administrative division and local government transition in Poland. In: Koter, M. (ed.): Social and political aspects. Region and regionalism No.2. Łódź - Opole, s.159-175.
- JEDRZEJCZYK, D. (1997): Antropogeografia polska XIX i XX wieku. Warszawa.
- KOSMALA, G. (1993): Zmiany granic politycznych w Europie Środkowej w okresie ostatnich stu lat. Wrocław.
- KOSMALA, G. (1999): Stabilność granic politycznych w Europie środkowej i wschodniej w XX wieku. Czasopismo geograficzne, 70, 1, 51-64.
- KOTER, M. (1999): Za jakim modelem podziału terytorialnego Polski opowiedzieć się? Wnioski z doświadczeń przeszłości oraz wzorców europejskich. In: Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica 1, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s.7-28.
- KULEZA, M. - KUNKA, T. (1994): Regions of Poland from historical perspectives - some selected remarks. In: Koter, M. (ed.): Inner divisions. Region and regionalism No.1. Łódź - Opole, s. 97-102.
- LUKÁČ, P. (1998): Poľsko a Slovensko (susedia obrátení k sebe chrbtom?). OS, 1998, 2, 21-24.
- MADAJCZYK, CZ. (1994): Na drodze do pojednania. Warszawa.
- MOCZULSKI, L. (1999): Geopolityka. Potega w czasie i przestrzeni. Warszawa.
- MORAVCOVÁ, D. - BĚLINA, P. (1998): Kapitoly z dějin mezinárodních vztahu 1914 - 1941. Praha.
- NÁLEVKA, V. (2000): Světová politika ve 20.století I. Praha.
- OTOK, S. (1997): Geografia polityczna. Geopolityka - państwo - ekopolityka. Warszawa.

- RÓSCISZEWSKI, M. (1992): Europa Środkowa i jej specyfika przestrzenna. *Przegląd Geograficzny*, 64, 1-2, 3-18.
- RÓSCISZEWSKI, M. (1993a): Wschodni sąsiedzi Polski (geopolityczne zagadnienia sąsiedztwa). *Geografia w szkole*, 46, 1, 17-23.
- RÓSCISZEWSKI, M. (1993b): Polska i jej uwarunkowania geograficzno-polityczne. In: Rósciszewski, M. (ed.): *Współczesna geografia polityczna. Conference Papers 17*, IGASO PAS, Warszawa, str. 37-81.
- RÓSCISZEWSKI, M. (1996): "Suwalski węzeł geopolityczny" - z problemów polskiej granicy wschodniej. *Geografia w szkole*, 49, 4, 195-202.
- SKOKAN, L. (1994): *Kapitoly z geografie Ruska. Ústí nad Labem*.
- SOBCZYŃSKI, M. (1993): Trwałość dawnych granic państwowych w krajobrazie kulturowym Polski. *Zeszyty geografii i przestrzennego zagospodarowania PAN, IGPZ PAN*, Warszawa.
- SOBCZYŃSKI, M. (1994): The influence of past political divisions of the territory of Poland upon the regional structure of the country. In: Koter, M. (ed.): *Inner divisions. Region and regionalism No.1*, Łódź - Opole, s. 103-116.
- SOBCZYŃSKI, M. (1996): Królestwo Galicji i Lodomerii, czyli co dzieli polska przestrzeń. *Geografia w szkole*, 49, 3, 164-167.
- SOKOŁOWSKI, T. (1993): Československo v polských federativních plánech XX.století. *Sborník Vojenské akademie v Brně, řada C, mimořádné číslo*, Brno, s. 95-108.
- TOMALA, M. (1991): Zjednoczenie Niemiec - konsekwencje dla Polski i Europy. *Geografia w szkole*, 44, 1, 3-12.
- TRÁVNÍČEK, D. (1991): Odra - Nisa, definitivní německo-polská hranice. *Sborník Československé geografické společnosti*, 96, 1, 48-51.
- TRÁVNÍČEK, D. (1993): Územní proměny Polska v novějším historickém období. *Biologie, chemie, zeměpis*, 1993, 5, 251-255.
- TRÁVNÍČEK, D. (1995): Těšínsko. *Biologie, chemie, zeměpis*, 1995, 1, 38-41.
- VYKOUKAL, J. (1999): Polské vidění Ruska: příklad negativního stereotypu. *Slovanský přehled*, 85, 4, 433-456.
- WANDYCZ, P.S. (1998): *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena svobody*. Praha.
- ZEMAN, Z. (1998): *Vzestup a pád komunistické Evropy*. Praha.

DILLEMAS OF POLISH GEOPOLITICAL THINKING IN THE YEARS 1850 - 1939

Robert IŠTOK

Summary

Connected with the prospects of restoration of the Polish statehood (in the second half of the 19th century) it was inevitable to define the territory which should be occupied by independent Poland. It was a very demanding task which was complicated by several factors: historical development (the extent of the Polish state within the borders from the year 1772), ethnic

relations (formation of new nations in the east of Europe), as well as changing geopolitical situation.

Over the years 1869 - 1921 several projects of defining the Polish territory on the grounds of various criteria were developed (see the map). The most differentiated ideas were those concerning the eastern border of Poland. In maximalist ideas Poland was understood as a geographical whole extending between the Baltic and Black seas, between the Carpathians and the Dneper and Dvina rivers. The political practice prevalently utilized the ideas of an important Polish geographer E. Romer. The territory of the Polish state after World War I was formed over the period of the years 1918 - 1923 and the expectations of a preavailable part of Polish politicians and thinkers were not fulfilled at all. The inter-war Polish state had more disadvantages: an unfavourable shape of the territory, a long border line, strong enemy neighbours, and considerable inner differentiation.

Besides the problem of the defining of the Polish territory other questions were widely discussed - mainly its geopolitical position and function within the European space. These discussions greatly influenced political decisions and doctrines. The solution of the question of the position of Poland resulted in two concepts. The first concept regarded it as an intermediate zone, while the second one imposed the vision of Poland as a landbridge state. These discussions went on during the whole observed period and gradually the second concept, based on the vision of Poland as an inter-sea bridge between the Baltic and Black seas prevailed.

Geopolitical considerations also originated in Polish historiography. The Piast and Jagellon concepts (named after the dynasties of the Piast and Jagellon) developed here. They were formulated on the basis of historical influence of the two royal dynasties. Also these geopolitical considerations were reflected in the Polish politics within its two streams - incorporated and federalist. It is obvious that the Polish geographers started to discuss the position of their state in Europe long ago, and they have continued in this trend until now.

Translated by PhDr. Anna Ritlyová

Recenzovali: RNDr. Ján Buček, CSc.

Doc. RNDr. René Matlovič, PhD.

DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ PREŠOVA V OSTATNOM DECÉNIU A JEHO PROGNÓZA DO R. 2015

René MATLOVIČ

Abstract: *The article is dedicated to the analysis of the main characteristics of the demographical development in Prešov in the context of the population development in the Slovak Republic under the influence of social-economical transformation in the last decennary. The last part of the article deals with the results of the projection of population development in Prešov for 2015.*

Doc. RNDr. René Matlovič, PhD.

Katedra geografie a geoekológie, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: matlren@unipo.sk